

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ)

SUBJECTIVE ELEMENTS OF COLLABORATIVE ACTIVITY

Василенко Ю.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Кірільцева Я.П., аспірантка кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу суб'єктивних ознак кримінального правопорушення «Колабораційна діяльність», передбаченого ст. 111-1 Кримінального кодексу України, відповідальність за здійснення якої була встановлена в березні 2022 року. Необхідність дослідження даних ознак зумовлена труднощами кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності та відмежування даного складу кримінального правопорушення від суміжних складів, що посягають на основи національної безпеки, в тому числі передбачені ст. 111 (державна зрада), 111-2 КК (пособництво державі-агресору) Кримінального кодексу України. На підставі кримінально-правового аналізу зазначених вище складів встановлено, що, оскільки дані діяння мають спільний об'єкт кримінального правопорушення (основи національної безпеки) та часткове співпадіння об'єктивної сторони, саме суб'єкт та суб'єктивна сторона можуть стати тими критеріями, які допоможуть правозастосовним відмежувати колабораційну діяльність від державної зради та пособництва державі-агресору. З'ясовано, що кримінальні правопорушення, передбачені ч. ч. 1, 2, 3, 5, 7, 8 ст. 111-1 КК України можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом, а саме – громадянином України. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 зазначеної вище статті, може вчинятися загальним суб'єктом, тобто як громадянином України, так і іноземцем чи особою без громадянства. Висловлено пропозицію передбачити, що суб'єктом кожного з діянь, описаних в диспозиціях всіх частин ст. 111-1 КК України повинен бути лише громадянин України. Досліджено сууб'єктивну сторону колабораційної діяльності, яка характеризується прямим або непрямим умислом. Встановлено, що для окремих частин ст. 111-1 КК України притаманною є наявність специфічної мети, зазначеною в диспозиції окремих частин аналізованої статті. Висловлено пропозицію про доцільність встановлення у диспозиції ст. 111-1 КК України мети заподіяння шкоди державі як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони. Наголошено, що кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність настає лише в тому разі, коли акти колабораційної діяльності вчиняються особою добровільно, а не під примусом, у зв'язку з чим слід більш чітко визначити поняття «добровільності» колабораційної діяльності в статті 111-1 КК України.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика, колабораційна діяльність, держава-агресор, суб'єктивні ознаки, державна зрада, пособництво державі-агресору, збройна агресія, кримінальна відповідальність.

The article is devoted to the analysis of subjective elements of the offence «Collaborative Activity», which has been criminalized in Ukraine on March, 2022. The necessity for such an investigation is due to the difficulties with the criminal law qualification of collaborative activity and distinction between the similar crimes encroaching on the national safety of Ukraine such as Abetting the aggressor state (Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine) and Treason (Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine). An analysis of the dispositions of the these articles of Criminal Code of Ukraine allowed to conclude that all those crimes have the common object – the national safety of Ukraine and the similar objective side of the offence. The only criterion for the distinguishing between those crimes are the subject and subjective side of the corpus delicti.

The article clarifies that the subject of the collaboration activity in parts 1, 2, 3, 5, 7, 8 of Art. 111-1 of the Criminal Code may be only the citizen of Ukraine (special subject). But the parts 4, 6 of Art. 111-1 the Criminal Code of Ukraine can be committed by general subject, including foreign citizens or even stateless person). It was noted that as the collaborative activity is the specific kind of treason, only the citizen of Ukraine may commit such offence. In this regard it was suggested to make changes to the disposition of the Art. 111-1 of the Criminal Code and to include the provisions into the relevant article according to which only the citizen of Ukraine can be the subject of this offence.

It is noted that collaboration activity can not be committed carelessly, but only intentionally (with direct or indirect intent). The crimes under some parts of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine are characterized by special purpose, described in the wording of Art. 111-1 the Criminal Code of Ukraine. It was clarified that all types of collaborative activity can be committed only with the purpose to cause damage to the Ukraine. Emphasis was also placed on the need to give more legal certainty to the concept «voluntary co-operation with the aggressor state».

Key words: criminal characteristic, collaboration activity, aggressor state, voluntary co-operation, subject elements, treason, abetting the aggressor armed aggression, criminal liability.

Однією з істотних проблем, що виникла на тимчасово окупованих територіях України, стала колабораційна діяльність. За період з січня по травень 2023 року правоохоронними органами було відкрито 1745 справ за фактом колабораційної діяльності, лише 213 з яких було передано до суду [1]. Ці дані опосередковано свідчать про певні труднощі, з якими стикаються правозастосовні органи при кваліфікації даного діяння та відмежування його від інших складів кримінальних правопорушень, що посягають на основи національної безпеки, в тому числі передбачені ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК) (державна зрада), 111-2 КК (пособництво державі-агресору), 436-2 КК (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) [2].

Слід зауважити, що кримінально-правовий аналіз складу колабораційної діяльності було здійснено такими

науковцями, як О. Ілларіонов, Є. Письменський, О. Кравчук, А. Політова, М. Бондаренко, І. Яковюк, М. Рубашенко та деякі інші вчені. Водночас, зважаючи на те, що ключовим критерієм розмежування зазначених вище складів кримінальних правопорушень є суб'єкт їх вчинення та суб'єктивна сторона, подальше дослідження цих ознак зберігає свою актуальність.

Аналіз диспозицій ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» приводить до висновку, що кримінальні правопорушення, передбачені ч. ч. 1, 2, 3, 5, 7, 8 даної статті діяння можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом, а саме – громадянином України. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 зазначеної вище статті, може вчинятися загальним суб'єктом, тобто як громадянином України, так і іноземцем чи особою без громадянства. Слід мати на увазі, що колабораційна діяльність по суті є спеціальною нормою по відношенню до державної

зради, суб'єктом якої, як відомо, може бути лише громадянин України. Тому логічно було б передбачити, що суб'єктом кожного з діянь, описаних в диспозиціях всіх частин ст. 111-1 КК України повинен бути також лише громадянин України.

Окрім того, на думку окремих науковців, саме суб'єкт є однією ознакою, що дозволяє розмежувати ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України. Зокрема, вони наголошують на тому, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-2 КК може вчинятися лише загальним суб'єктом, і вказують на необхідність вилучення зі статті 111-2 КК України слова «громадянином України», що сприятиме розмежуванню ст. ст. 111-1, 111-2 КК і спростить кваліфікацію аналогічних дій за статтями 111-1 і 111-2 КК України [3].

Наступним елементом складу кримінального правопорушення, що дозволяє правильно кваліфікувати колабораційну діяльність, є суб'єктивна сторона. Диспозиція ст. 111-1 Кримінального кодексу України дозволяє зробити висновок, що дане кримінальне правопорушення вчиняється тільки з умислом (прямим або непрямим).

Як слушно зауважує Письменський С. О., вчинення дій колабораціоністського характеру з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій з непрямим умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (наприклад, деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру, що з'явилась з урахуванням переміщення з окупованої території найбільш професійно успішної частини населення) [4, с. 86].

Мотиви колабораціонізму можуть бути різними: прагнення до наживи; ненависть до держави, на території якої проживає колабораціоніст; бажання врятувати своє життя; безнадія у подальшій боротьбі; загроза жорстоких репресій тощо. Національні суди, розглядаючи справи про колабораційну діяльність, не завжди зазначають мотив вчинення злочину. Серед встановлених, зазвичай, вказують: особисті, корисливі, ідеологічно-політичні уподобання, бажання працювати у незаконному правоохоронному органі тощо [5].

Мета як ознака суб'єктивної сторони складу колабораційної діяльності в більшості випадків не є обов'язковою. Однак деякі частини ст. 111-1 КК містять вказівку на мету як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення, зокрема: ч. 3 – мета пропаганди; ч. 6 – мета організації та проведення заходів (або) та саме активної участі в них задля підтримки держави-агресора або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

В умовах окупації колабораційна діяльність у вигляді співпраці з ворогом може вчинятися і з метою завоювати довіру іноземної держави для забезпечення сприятливих умов проживання на окупованих територіях; заручитися підтримкою щодо сприяння з боку окупантів для безпечного виїзду з окупованих територій. Така особа усвідомлює, що своїми діями може спричинити шкоду національній безпеці України, однак завдання такої шкоди не охоплюється кінцевою метою вчинення кримінального правопорушення.

Непоодинокими є випадки, коли громадяни України, надають допомогу державі-агресору, співпрацюють з нею лише з метою запобігання спричиненню шкоди життю та здоров'ю їхнім близьким, збереження власного майна, бізнесу тощо. Так, з одного боку, є очевидним, що вони співпрацюють з ворогом, надаючи продукти харчування, сплачуючи податки, орендну плату на користь окупанта тощо. Проте, з іншого боку, не мають на меті допомогти тим самим державі-агресору, а переслідують зовсім інші

цілі. Відтак, постає питання про те, чи підпадатимуть їхні дії під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність настає лише в тому разі, коли акти колабораційної діяльності вчиняються особою добровільно, а не під примусом. Згідно з ч. 1 ст. 40 КК України, діяння, що заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, не є кримінально караним лише в тому разі, коли воно було вчинене під безпосереднім впливом непереборного фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам під впливом переборного фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень КК України про крайню необхідність [6].

Духневич В. М., досліджуючи психологічні явища в умовах воєнного конфлікту, використовує термін «маскування», яке стосується мешканців окупованих територій, які насамперед бояться висловлювати власну думку, мотиви та наміри в публічному просторі. Таке «маскування» здійснюється заради власної безпеки і безпеки своїх близьких та рідних, і є однією із стратегій виживання, засобом самозбереження [7].

Досліджуючи психічний стан військовополонених, Ширококов Ю. зазначає, що в умовах агресії, яка ставить за мету захоплення території іншої держави, полон стає системою відбору лояльних кадрів для ведення бойових дій та подальшого управління окупованою країною. Військовослужбовці у полоні переживають чітко виражені фази, кожна з яких має свої психологічні особливості впливу на психіку військовополонених та створює свої унікальні умови для схиляння полоненого до колаборації [8, с. 81] Теж саме, очевидно, може відбуватися з будь-якою особою, яка опинилася в умовах ізоляції, морального виснаження, знущань та знаходиться під тотальним фізичним та психологічним контролем окупаційних військ.

Зважаючи на викладені вище міркування, вважаємо, що для полегшення на практиці кримінально-правової кваліфікації даного кримінального правопорушення, слід більш чітко визначити поняття «добровільності» колабораційної діяльності в статті 111-1 КК України.

Необхідність доведення вини особи, яка обвинувачується або ж підозрюється у вчиненні колабораційної діяльності є необхідним фактором притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Водночас, як слушно зауважує Горобець В., до проблеми колаборації з одними лекалами підходити не можна. У поле репресій не повинні потрапити безвинні люди, долю яких і так скалічила війна. Не можна допустити колективної відповідальності всіх осіб, що опинилися на окупованих територіях [9, с. 57].

Відповідно до статистичних даних, що містяться в документації СБУ, за обвинуваченням у «зрадництві та пособництві окупантам» з 1943 по 1957 р. включно, було заарештовано й засуджено 80581 осіб, що становило 39,9% від загальної кількості заарештованих осіб. Така значна кількість засуджених, з точки зору Шайкан В. О., свідчить не лише про прагнення влади покарати справжніх злочинців, але й помилки правосуддя, які ставали для багатьох засуджених фатальними [10, с. 378].

Для уникнення подібної ситуації в наш час можливим виходом із даної ситуації може стати встановлення у диспозиції ст. 111-1 КК України мети кримінального правопорушення як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони. Зокрема, доцільно було б передбачити, що обов'язковою метою колабораційної діяльності є прагнення заподіяти шкоду своїй державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. У 2023 році прокуратура відкрила понад 2 тис. справ про держзраду та колабораціонізм. URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/u-2023-rotsi-prokuratura-vidkrila-ponad-2-tis-sprav-pro-derzhzradu-ta-kolaboratsionizm-935848.html> (дата звернення: 13.12.2023).
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.12.2023).
3. Аналіз пропонувананих змін до законодавства щодо відповідальності за колабораціонізм: законопроекти № 8301, 8301-1, 8301-2. URL: <https://www.donbasssos.org/zakon-kolaborazionism-analis/> (дата звернення: 13.12.2023).
4. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): науковий нарис. Северодонецьк, 2020. 121 с.
5. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? За матеріалами сайту Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavynu-vykluchaiut-kryminalnu-protupravnist/> (дата звернення: 14.12.2023).
6. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 1. 2022. С. 3–8.
7. Духневич В.М. Особливості політико-правових уявлень громадян в умовах гібридної війни. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, Імекс-ЛТД, 2020 р. 188 с.
8. Ширококов Ю. Психологічні умови колаборації військовополонених в зоні проведення антитерористичної операції; Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія, № 3, 2017. С.
9. Віталій Горобець. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 3 (21) . URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/31.10.2018/pdf/VIM_21_2018-56-73.pdf (дата звернення: 14.12.2023).
10. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал, 2005. 466 с.